

**ПОДАТКИ ТА ЗБОРИ В ОКУПАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ АДМІНІСТРАЦІЇ
РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» (1941–1944 РР.)**

У статті відображені особливості податкової політики, яка здійснювалася на території Райхскомісаріату «Україна» в 1941–1944 рр. При цьому з'ясовуються мета та завдання заходів у галузі оподаткування місцевого населення, яке мешкало на теренах України, окупованою нацистською Німеччиною.

Ключові слова: податки, збори, окупаційна адміністрація, Райхскомісаріат «Україна».

Україна, як стверджували самі керманічі нацистського «нового порядку», стала найціннішим завоюванням Німеччини під час Другої світової війни. У віддаленій перспективі країна мала перетворитися на «життєвий простір» для німецького народу, а місцевому населенню відводилася роль малоосвіченого соціуму, зобов'язаного обслуговувати «арійську расу». Такою була стратегічна мета гітлерівської окупації нашої країни. Водночас існували суто тактичні підходи до реалізації цієї мети. Вони передбачали повномасштабну економічну експлуатацію України, викачування звідси сировини, продукції сільського господарства та тваринництва, а невдовзі й робочої сили задля усе зростаючих потреб Німеччини та Вермахту. До того ж на місцевий соціум покладался обов'язок утримувати окупаційну адміністрацію та поліційні формування Райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ) усім необхідним для їх повноцінного й ефективного функціонування їх органів, служб та установ. Тому важливим напрямом окупаційної політики стали системні заходи в галузі оподаткування місцевого населення.

Заявлена проблема продовжує залишатися актуальною як у суто науковому, так і суспільному дискурсі, адже сьогодні частина території нашої країни виявилась окупованою іншою державою, яка проводить власну податкову політику, викачуючи чи, навпаки, інвестуючи в загарбані землі певні ресурси. А от із точки зору наукового дискурсу – тема гітлерівської окупаційної політики на теренах найбільшого за розмірами та чисельністю населення адміністративно-територіального формування, яким і став РКУ, продовжує залишатися недостатньо розробленою та дослідженою. Цим і зумовлюється актуальність даної публікації.

Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність спеціальних історичних досліджень, предметом яких визначалася податкова політика на теренах РКУ. На сьогодні відомі лише окремі публікації із цієї проблематики вітчизняних

науковців: О. Перехреста, Н. Глушенка, О. Гончаренка, В. Орлика, Л. Маренець і М. Куницького.

О. Перехрест розглядає проблему гітлерівської податкової політики в РКУ в контексті економічного пограбування окупованого українського сільського соціуму. Учений доводить, що податки та збори, запроваджені на окупованих теренах України, стали основною формою економічного визиску й відкритого пограбування працюючих категорій сільського населення. Провівши ретельний аналіз архівних джерел, О. Перехрест називає цілий ряд податків, які накладалися на селян. За його підрахунками, керівництво РКУ запровадило 12 податкових платежів, які стягувалися з місцевого населення. Називає він ще одну особливість окупаційного адміністрування у сфері податкової політики – відсутність єдиної системи політків і зборів, адже німецькі керівники на власний розсуд встановлювали не лише їх кількість, а й розміри [1, с. 303–310].

У праці Н. Глушенка гітлерівська податкова політика в РКУ інтерпретується крізь призму відкритого грабунку сировинних ресурсів окупованої країни. Тому авторка праці зупиняється на аналізі проведених ревізій сировини, продуктів харчування, здійснення заготівельних кампаній в українському селі [2, с. 23–32].

За інтерпретацією В. Орлика та Л. Маренець, податкова політика на окупованих гітлерівцями українських теренах базувалася на принципах рабовласницького еллінського суспільства, коли населення підкорених областей обкладали різноманітними податками. При цьому автори роботи називають цілий ряд податкових платежів та зборів, які стягувалися з місцевого населення РКУ німецькою та місцевою окупаційними адміністраціями, типологізують їх види й розміри [3, с. 233–240].

Участь німецьких та місцевих органів влади РКУ, їх фінансових установ у реалізації окупаційної податкової політики встановлюється

в дослідженнях О. Гончаренка [4, с. 328–366; 5, с. 426–432]. Загалом він доводить, що податкова політика в РКУ спрямовувалася не на відродження зруйнованого військовими діями господарства та комунальної інфраструктури, а на викачування з країни сировинних ресурсів, продовольства та забезпечення управлінських потреб німецьких та місцевих владних інституцій, а також поліції.

У центрі уваги М. Куницького перебуває податкова політика РКУ, яка спрямовувалася окупаційною адміністрацією на місцевий соціум. Дослідник формулює висновок, відповідно до якого адміністрація РКУ здійснила комплекс заходів, спрямованих на самозабезпечення функціональної діяльності центральних та місцевих органів влади, викачування сировинних та продовольчих ресурсів задля потреб Вермахту та Третього Райху. Учений доводить, що центральне місце в цьому процесі займала податкова політика керівництва РКУ, генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів. На безпосередню реалізацію цього завдання працювали фінансові відділи німецьких і місцевих органів влади, окружні фінансові управління при гебітскомісаріатах. Водночас німецьке керівництво мало право на власний розсуд, у залежності від поточних потреб, визначати види податків та зборів, збільшуючи або, навпаки, зменшуючи їх рівень [6, с. 22–26; 7, с. 311–325].

Отже, як неважко помітити, у сучасній історіографії відомий ряд публікацій із відповідним предметом дослідження, але вітчизняні вчені лише приступили до комплексного вивчення проблеми гітлерівської окупаційної політики на теренах РКУ. Відповідно до цього, метою даної статті визначається аналіз особливостей здійснення гітлерівської окупаційної політики РКУ в податковій сфері, її мети та завдань.

Як уже зазначалося, перед окупаційною адміністрацією ставилися завдання організації системи економічної експлуатації місцевого населення. Саме для ефективного розв'язання поставленого завдання й було створено цілу систему органів та установ, працівники яких мали реалізувати їх на практиці. Як у німецьких, так і в місцевих владних інституціях РКУ було створено фінансові відділи, одним із службових завдань яких стала організація системи податків і зборів із цивільного населення, підприємств та інших суб'єктів господарювання.

Основним структурним підрозділом німецької окупаційної адміністрації, який відповідав за організацію податкової системи, став фінансовий відділ центрального управління РКУ. Аналогічні

структури були створені й на рівні генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів.

Безпосередньо питаннями організації збору податків і зборів займалися фінансові відділи районних та міських управ. Але відносини між цими відділами місцевих та німецьких органів влади РКУ базувалися на принципах нерівності сторін. Усі директивні вказівки щодо порядку, організації податків та зборів, їх кількість і розмір видавалися виключно німецькими керівниками. Фінансові відділи управ мали забезпечувати їх виконання та контролювали різні технічні питання, які виникали під час реалізації цього процесу. Проте, в разі необхідності, за погодженням із німецькими керівниками, і вони могли впливати на податкову сферу, зазвичай збільшуючи кількість місцевих податків та зборів.

Для організації повноцінної податкової системи органами місцевого управління проведені облікові та інвентаризаційні заходи. Із самого початку окупації в цих органах були створені інвентаризаційні комісії, які зареєстрували все наявне на теренах відповідного міста чи району майно. Так само ретельно було проведено облік наявного місцевого населення. Списки зареєстрованих осіб знаходились як в органах місцевого управління, так і в поліції. Переселятися до інших місцевостей поза дозволами місцевого та німецького керівництва люди не мали права. Таким чином, службовці районних і міських управ володіли усією повнотою інформації про податкові можливості місцевого населення та господарських установ.

Зазвичай до організаційної структури фінансових відділів районних та міських управ уводились посади податкових інспекторів, ревізорів [8, арк. 8; 9, арк. 3; 10, арк. 61]. На них покладися завдання із складання списків осіб, які мали сплачувати податки, займалися ремісничими та іншими видами виробництва. Реєстрації в цих органах підлягали й інші суб'єкти господарювання. Вони ж нараховували податки та проводили інспекторські перевірки закладів торгівлі та громадського харчування [11, арк. 41].

У селах України службові завдання та функції із забезпечення збору податкових платежів здійснювалися сільськими управами. У їх організаційній структурі фінансові відділи не створювалися. Водночас відомі факти, коли на початку окупації до складу сільських управ уводилися посади відповідальних за збір податків. Німецька адміністрація намагалася максимально зекономити на управлінських витратах, а тому лише подекуди до штатних розписів сільських

управ таки вводились відповідні посади [12, арк. 26, 27]. Як правило, завдання збору податків покладалося на писаря сільської управи [13, арк. 10]. Але за справу збору податків та зборів особисто відповідав сільський староста. Він мав право залучати для цього місцеву поліцію. Якщо староста не виконував поставлених завдань, його позбавляли заробітної плати або карали в інший спосіб [14, арк. 1].

У результаті нормотворчості німецької окупаційної адміністрації, основними податками на теренах РКУ стали: податок із обігу продажу товарів та інших операцій, податок із прибутку громадських господарств та промислових підприємств, прибутковий податок із місцевого населення, поземельний податок, податок із собак, промисловий податок.

Окрім податків, на теренах РКУ були введені різноманітні збори. Серед них слід назвати адміністративний збір (за видачу довідок, посвідчень, копій, дозволів на нові будови, ремонти тощо), збір за перевірку мір та ваги, перепустки, дозволи на ремісниче виробництво, збір на підтримку народного здоров'я, збір із видовищ, збір із будівель, патентний збір, районний збір.

Німецьким законодавством передбачався особливий порядок стягнення податків та зборів із окремих (здебільшого стратегічних) підприємств, а також із громадян різних національностей. Пільгами в оподаткуванні користувалися фольксдойче та громадяни Райху. А от для євреїв встановлювалися дискримінаційні підходи. Вони мали платити значно вищі податки та збори.

Розміри податкових платежів не були уніфіковані. Німецькі адміністратори самостійно визначали їх розміри. Навіть у межах однієї генеральної округи, у підконтрольних їй керівництву гебітскомісаріатах податки і збори суттєво різнилися між собою. Так, наприклад, на Херсонщині податок із власників встановлювався на рівні 25 крб. на рік [15, арк. 41], а на Запоріжчині за це доводилося сплачувати 90 крб. [16, арк. 4]. Те ж саме стосується й розмірів податків та зборів.

Свою долю в збільшення податкового тягаря на населення внесли й органи місцевого управління. Досить часто, за погодженням із німецькою адміністрацією, керівництво районних та міських управ, прагнучи віднайти відповідні фінансові ресурси, вводило одноразові податки та збори.

Здебільшого за рахунок цих податкових надходжень фінансувалися роботи із відновлення зруйнованої військовими діями

комунальної інфраструктури, шкіл, медичних закладів [17, арк. 7; 9, арк. 6], ремонту шляхів сполучення, утримання закладів культури [18, арк. 41; 19, арк. 3; 20].

Місцеве населення, обкладене великою кількістю різноманітних податків та зборів, часто було не в змозі їх сплачувати. У цьому випадку наступали жорсткі санкції щодо примусового вилучення частини майна боржника. Після його продажу кошти надходили на банківські рахунки відповідних управлінських структур.

Водночас за ініціативою районних та міських управ у сфері оподаткування для певних категорій місцевого населення надавалися пільги. Від оподаткування заробітної плати звільнялися працівники та службовці місцевих поліцейських формувань [21, арк. 40]. Податкові пільги встановлювалися для осіб, родичі яких були направлені на роботу до Німеччини [22, арк. 1, 2], тяжко хворі та непрацездатні [23, арк. 1, 3]. Звільнялися від сплати окремих видів податків особи, на утриманні яких перебувало четверо й більше непрацездатних осіб [24, арк. 17]. Престарілі особи та інваліди I й II групи, які мешкали в окремих районах генеральної округи «Київ», за умови відсутності в їх господарствах працездатних осіб, сплачували зменшений на 50% податок із будівель [25].

Щоправда, податкові пільги для престарілих та непрацездатних осіб могли встановлюватися органом місцевого управління виключно у випадку повної сплати податків іншими категоріями населення та підприємствами й перевиконання відповідних бюджетних показників [26, арк. 12].

Керівники органів місцевого управління мали право зменшувати оподаткування закладів торгівлі та громадського харчування, дитячих дошкільних установ, котрі перебували в їх підпорядкуванні [27, арк. 2, 3].

Отже, податкова політика адміністрації РКУ спрямовувалася на максимальну економічну експлуатацію захопленої країни. На реалізацію цього завдання працювали як місцеві, так і німецькі органи влади, в організаційній структурі яких створювалися фінансові відділи.

Для забезпечення фінансових потреб функціонування установ та організацій РКУ були запроваджені податки й збори, які виконували фіскальну, розподільчу та регулюючу функції. Проте окупаційна реальність стала причиною домінування фіскальної функції у фінансово-правових відносинах між органами влади та місцевим населенням.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Перехрест О.Г. Системи оподаткування та обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції як форми економічного пограбування селянства України за нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) / О.Г. Перехрест // Український селянин: Збірник наукових праць. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – 320 с.
2. Глушенок Н. Податкова політика німецької влади на окупованій території Півдня України у 1941 – 1943 рр. / Н.Глушенок // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв, 2004. – Т. 32. – Вип. 19. – 234 с.
3. Орлик В. До питання фіскальної політики нацистів в окупованій Україні / В. Орлик, Л. Маренець // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – 345 с.
4. Гончаренко О.М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно – правові аспекти (1941–1944 рр.): монографія / О.М. Гончаренко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 600 с.
5. Гончаренко О. Проблеми функціонування цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: фінансово-правовий аспект (1941–1944 рр.) / О. Гончаренко // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжн. наук. конф. / Відп. ред. Л.В. Легасова. – К., 2011. – 543 с.
6. Куницький М. Українське суспільство як об'єкт податкової політики окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) / М. Куницький // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип. 76 (№9). – 342 с.
7. Куницький М.П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.): монографія / М.П. Куницький. – К.: ПП НВЦ «Профі», 2014. – 564 с.
8. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф.Р–1154. – Оп. 1. – Спр. 44.
9. ДАЖО. – Ф.Р–1233. – Оп. 1. – Спр. 45.
10. ДАЖО. – Ф.Р–1233. – Оп. 1. – Спр. 149.
11. ДАЖО. – Ф.Р–1465. – Оп. 1. – Спр. 7.
12. ДАЖО. – Ф.Р–1233. – Оп. 1. – Спр. 45.
13. Державний архів Запорізької області. – Ф.Р–1627. – Оп. 2. – Спр. 1.
14. ДАЖО. – Ф.Р–1233. – Оп. 1. – Спр. 151.
15. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф.Р–1520. – Оп. 1. – Спр. 8.
16. ДАЗО. – Ф.Р–1433. – Оп. 3. – Спр. 16.
17. Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р–2495. – Оп. 1. – Спр. 23.
18. ДАХО. – Ф.Р–1501. – Оп. 3. – Спр. 8.
19. Державний архів Полтавської області. – Ф.Р–2575. – Оп. 1. – Спр. 5.
20. Життя Зіньківщини. – 1942. – 3 січня.
21. ДАЖО. – Ф.Р–1465. – Оп. 1. – Спр. 4.
22. ДАЖО. – Ф.Р–1233. – Оп. 1. – Спр. 55.
23. ДАПО. – Ф.Р–2959. – Оп. 1. – Спр. 12.
24. Державний архів Київської області. – Ф.Р–2539. – Оп. 1. – Спр. 70.
25. Життя Зіньківщини. – 1942. – 5 січня.
26. ДАЖО. – Ф.Р–1233. – Оп. 1. – Спр. 150.
27. ДАПО. – Ф.Р–2303. – Оп. 1. – Спр. 1.

© *Ольга Смолянчук*
(*Переяслав-Хмельницький*)

НАЛОГИ И СБОРЫ В ОККУПАЦИОННОЙ ПОЛИТИКЕ АДМИНИСТРАЦИИ РЕЙХСКОМИССАРИАТА «УКРАИНА» (1941–1944 ГГ.)

В статье исследуются особенности налоговой политики, которая осуществлялась на территории Рейхскомиссариата «Украина» в 1941–1944 гг. При этом уточняются цели и задачи мероприятий в сфере налогообложения местного населения, которое проживало на территориях Украины, оккупированной Германией.

Ключевые слова: налоги, сборы, оккупационная администрация, Рейхскомиссариат «Украина».

© *Olga Smolianchuk*
(*Pereiaslav-Khmelnytskii*)

TAXES AND FEES IN THE OCCUPATION POLITICS AND ADMINISTRATIONS OF REICHSKOMMISSARIAT «UKRAINE» (1941–1944)

In the article author investigates features of tax policy, which was carried out in the Reichskommissariat «Ukraine» in 1941–1944. In this case being investigated goals and objectives of measures in the field of taxation of the local population, who lived on the territory of Ukraine occupied by Germany.

Authors of the publication notes that in the distant future, Ukraine has become in a «living space» for German people and the local community assigned the role poorly educated society, which must serve the «Aryan race». This was the strategic objective of the Nazi occupation of our country. However, there were purely tactical approaches to achieve this goal. They predicted a full-scale economic exploitation of Ukraine, hence pumping of raw agricultural products and livestock. In addition to the local society's responsibility to maintain the occupation administration and police formation CGS everything necessary for their full and effective functioning of their bodies, offices and agencies. Therefore, an important area of occupation policy became systematic measures in the field of taxation of the local population.

Tax Policy occupation administration CGS aimed at maximum economic exploitation seized the country. To implement this task, working both local and German authorities in the organizational structure were created accountants.

Tax policy occupation administration CGS aimed at maximum economic exploitation seized the country. To implement this task, working both local and German authorities in the organizational structure were created accountants.

Keywords: taxes, fees, occupation administration, Reichskommissariat «Ukraine».

До редакції надійшла 17.09.2014.

УДК [061.2: 338.48 – 6:908] (477.83/.86) «1924/1939»

© **Борис Білецький**
(Чернівці),

© **Анатолій Коцур**
(Київ)

ТОВАРИСТВО «ПЛАЙ»: ІСТОРІЯ ЗАРОДЖЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ (ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ УТВОРЕННЯ)

У статті зроблена спроба дослідити історію зародження і розвиток товариства «Плай» та перетворення його в координуючий орган туристично-краєзнавчої діяльності в Галичині в контексті вітчизняної історії ХХ – поч. ХХІ ст. Товариство «Плай», долаючи фінансово-матеріальні та політичні труднощі, за період своєї роботи відпрацювало численні форми й методи популяризації й пропаганди української історії, природи й культури засобами туристично-краєзнавчої діяльності. Досвід товариства переконливо засвідчує необхідність координації діяльності окремих любителів туризму та мандрівництва, зосередження зусиль, скерованих на вивчення рекреаційного та пізнавального потенціалу рідного краю. Різноманітна діяльність товариства «Плай» довела, що одним з головних чинників освіти молоді є пізнання та збереження природи рідного краю, поєднання фізичного розвитку з патріотичним і екологічним вихованням.

Ключові слова: краєзнавча туристика, рідний край, екскурсії краєзнавців, молодіжні товариства, публікації в пресі, музеї.

В сучасних умовах, коли гостро стоїть питання національного та культурного відродження, дальшого розвитку і зміцнення Української держави, виховання національно свідомих і високоінтелектуальних громадян, виключна роль у цих процесах належить громадським організаціям загалом і молодіжним зокрема, покликаним виховувати активних, соціально компетентних, орієнтованих на здоровий спосіб життя і самовдосконалення її будівничих. Цими проблемами стурбована українська громадськість, ними зайнята значна частина українських вчених. Серед них можна, насамперед, назвати таких, як А. Блажкевич, О. Вацеба, М. Гуйванюк, Ю. Жданович, І. Крип'якевич, Ю. Луцький, І. Піддубний, Б. Савчук, І. Шумський [2] та ін.

У цьому контексті заслуговує на увагу досвід діяльності, набутий українськими молодіжними організаціями в галузі туристично-краєзнавчої роботи, координуючу роль серед яких відіграло товариство «Плай». Такий досвід вимагає вивчення, узагальнення і застосування у практиці виховання підростаючого покоління.

Важливою передумовою виникнення товариства «Плай» стала давня і багата традиціями діяльність місцевих товариств і аматорів пізнавального мандрівництва та краєзнавчої туристики. Вже у першій половині ХІХ ст. завдяки діяльності таких активних і дійових прихильників туризму, як Я. Головацький, І. Франко, Б. Барвінський, І. Свенціцький, І. Крип'якевич, відбувалися організовані